

HET EEUWIGE ANKERSPEL

Inleiding

In het min of meer recente verleden zijn, ook in dit tijdschrift, en in zijn oudere zuster Moer, tientallen teksten over spelling gepubliceerd. In de meeste gevallen gaat het dan ten minste gedeeltelijk, over de spelling van de werkwoordvormen, een onderwerp dat de Nederlandse taalgemeenschap om diverse redenen nauw aan het hart ligt ; in zulke mate dan nog dat de vraag of iemand kan schrijven (voor velen zelfs : of iemand "zijn taal kent") in ruime mate op precies deze vaardigheid terug wordt gevoerd. (1)

Waarom is het d-t-dt probleem zo moeilijk ? Het antwoord is eenvoudig : omdat onze spellingmakers t.a.v. de spelling van eind/t/ niet alleen een fonologisch principe ten grondslag nemen (dat doen ze bij eind-/p/ en eind -/x/ ook), maar daar ook een morfologische beslissingsprocedure bij ingebouwd hebben. Ter illustratie van een en ander : Een van de eigenaardigheden van de Nederlandse spelling is dat je op het einde van een woord een klank wel eens op twee manieren kunt schrijven, d.w.z. in het ene woord moet je die klank met teken 1 schrijven, en in een ander met teken 2. Een voorbeeld daarvan is de /p/ die we met p schrijven in schop en met b in schub. De reden is dat we bij verlenging van die woorden de klank horen die met het resp. gebruikte teken overeenkomt. Hetzelfde als bij /p/ hebben we ook bij de /x/, die ofwel met g ofwel met ch wordt weergegeven (maar daarbij is er niet zo'n mooie regel als bij de /p/, we schrijven /nox/ b.v. op twee verschillende manieren, hoewel bij geen van beide een verlengde vorm mogelijk is). En dan is er natuurlijk vooral het hete hangijzer van de /t/. Die kan op het einde van een woord op niet minder dan drie manieren geschreven worden : t, d of dt. Er zijn wel regels voor, maar die zijn bijzonder moeilijk : je moet een heleboel dingen gelijk in het oog houden, en als je dan tegelijk ook nog eens over de inhoud van wat je schrijft moet nadenken, sluipt er allicht al eens een foutje tussen :

Als je het allemaal nuchter bekijkt, dan blijkt het volgende : de eventuele uitbreidbaarheid met een suffix of uitgang beginnend met /ð/, is bepalend bij zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden, en bovendien bij de participia van werkwoorden ; en zelfs ook nog bij de OVT van onregelmatige (sterke) werkwoorden ; vgl. de volgende woorden, die allemaal, als we -e(n) weglaten, de eindletter van de uitgebreide vorm bewaren : hoed(en) - goed(e) - vermoed(e) - de(e)d(en) - voet(en) - zoet(e) - bezocht(e)

- liet(en). Maar dezelfde eenvoudige, en bovendien veralgemeenbare regel (we hebben precies dezelfde voor de spelling van /p/ en /x/) gaat ineens foute voorspellingen doen voor de OTT van werkwoorden : ondanks (hij) geloofde is het nu ineens (hij) gelooft en niet *geloofd, en ondanks (hij) bereidde : (hij) bereidt, en niet *bereid.

En met het laatste voorbeeld hebben we nog een ander juweeltje uit onze nationale spellingschat opgedolven : waarom is het hij bereidde, en niet *bereide, cf. wel : (hij) breide ? Ook hier is er natuurlijk een morfologische reden : onafhankelijk van de stam moet het OVT-morfeem (suffix) herkenbaar blijven in het schriftbeeld.

Dat de facto dooreenhaspelen (voor gezagsgetrouwen : respecteren) van een fonologisch en een morfologisch principe maakt het spellers die niet van nature taalbeschouwer en door opleiding expert zijn, onmogelijk om de regels toe te passen : een schatting dat 90 % van de min of meer ervaren spellers de beruchte d/t-regels niet foutloos toepassen, lijkt mij het resultaat van een bijna losbollig optimisme. (2)

Algoritmes als oplossing?

In zijn artikel van 1982 brengt W. van Peer (3) een korte samenvatting van wat als oorzaken van de bedroevende toestand is aangevoerd, en van wat als remedie kan worden overwogen. Zelf opteert hij voor een aanpak op algoritmische basis. D.w.z. : de leerling (in zijn etymologische betekenis : degene die wat wil (bij) leren) krijgt een verzameling beslissingsprocedures voor zich, die in elk individueel geval dat zich voor kan doen, noodzakelijk tot de juiste oplossing zullen leiden. De beslissingsprocedures hoeven niet noodzakelijk de eigenlijke "spellingsregels" te weerspiegelen : ze hebben immers als uitsluitend doel om de lerende naar het juiste resultaat te leiden, welke weg daarbij ook gevolgd wordt. Opvallend in Van Peer z'n voorstel is dan ook dat vrijwel geen grammaticale terminologie wordt gebruikt, m.a.w. dat ook geen grammaticale kennis wordt voorondersteld : een lovenswaardige bijkomstigheid, gezien de geringe omvang van die kennis bij de spellende goegemeente. Wat is nu zo'n proceduriële aanpak waard ? M.i. heel wat, op voorwaarde ten minste dat :

- a. een volledige proceduriële beschrijving wordt bereikt ; op dit punt is Van Peer wat zijn eigen voorstel betreft bescheiden : hij schat dat meer dan 95 % van de ww.-vormen correct voorspeld worden. Dat zal in de praktijk zeker wel kloppen ; maar zeker is ook dat het voorgesteld algoritme een imperatiefvorm rijdt voorspelt (ten minste als we aannemen dat die vorm met het bijwoord nu te combineren is) ; zeker is bovendien dat het algoritme, zolang het niet in de zin van noot 18

- bij Van Peer is aangepast, *vindt jij (je) voorspelt. Beide feiten moeten als bezwaarlijk gelden : een algoritme heeft pas zin als de gebruiker er in alle gevallen op kan vertrouwen, dus als het alle correcte vormen en geen andere voorspelt.
- b. dat niet alleen makkelijk toepasbare regels worden gegeven, maar ook inzicht in de algemene problematiek wordt meegedeeld. Daarmee bedoel ik dat de procedure niet alleen gevolgd moet kunnen worden : het is immers heel onwaarschijnlijk dat de speller de kaart met instructies heel de tijd, in alle omstandigheden voor zich heeft liggen, (al zou dat in de onderwijssituatie helemaal niet zo gek zijn) ; het algoritme moet ook gestructureerd inzicht geven, zo dat de speller na inoefening heel precies weet met welke feiten hij/zij in het vervolg rekening zal moeten houden. Op dit punt blijft Van Peer z'n voorstel m.i. heel erg in gebreke : er is geen intern structurerend principe dat de speller de weg kan wijzen (4).

In wat volgt wordt een voorstel gedaan dat

- a. vollediger is dan dat van Van Peer ; het heeft zelfs de pretentie dat het alle mogelijke vormen, en uitsluitend die, voorspelt ; (5)
- b. de leerling-speller heel precies inzicht geeft in het eigenaardige van de Nederlandse spelling t.a.v. de eind-/t/-klank. De procedure verloopt zo dat m.b.t. een verzameling taalvormen "natuurlijke" hypothesen in een "logische" volgorde worden uitgetest : telkens wordt het eerst nagegaan of de meest eenvoudige schrijfwijze toepasbaar is, voordat de minder eenvoudige in overweging wordt genomen. Voor de d-t- regels komt dat op het volgende neer : Als de meest eenvoudige schrijfwijze beschouwen we t (dat teken heeft nu eenmaal op andere plaatsen in het woord ook de waarde /t/. Als dat niet kan, dan proberen we het met d, dat ten minste ook nog enkelvoudig is, net als de voor te stellen klank. En als ook dat niet gaat (maar dat zullen we dan wel eerst heel grondig nagaan, in twee ronden nl.), dan pas leggen we er ons bij neer dat we wel dt moeten schrijven.

De bedoeling van zo'n voorstelling is nu precies de leerling gevoelig te maken voor het feit dat er een goeie reden moet zijn om iets anders te gaan schrijven dan t. En als die beslissing dan toch genomen is, dan moet er een tweede goeie reden zijn om wat anders te schrijven dan d (met name dt).

Het voorstel is in twee aparte algoritmes opgesplitst, nl. een voor wat gehoord wordt als /t/, en een voor wat gehoord wordt als /dɔ/ of /tɔ/. Jammer genoeg is, zoals al gezegd, een eenduidige regel (of beter : paar van regels, nl. schrijf t, behalve ..., en in dat geval schrijf je d behalve ...) niet mogelijk door de interferentie

van fonologische en morfologische principes. Ik stel dan ook een beregeling in twee ronden voor ; waarbij telkens wordt uitgegaan van de vraag : kunnen we de eenvoudigste spellingswijze toepassen ?

Opmerking : de instructies zijn zo opgevat dat je bij antwoord neen op een vraag naar een lager niveau wordt gevoerd ; bij ja ga je op hetzelfde niveau een stap verder (in de visualisering is dat dan naar rechts toe).

De spelling van eind -/t/

EERSTE RONDE

In overeenstemming met wat we net gezegd hebben beschouwen we t als de normale weergave van /t/. De eerste instructie die we moeten volgen zal dan ook zo geformuleerd worden : schrijf altijd t, behalve ... Dat behalve is hier heel gemakkelijk te formuleren : om met d geschreven te worden is het immers nodig dat het woord bij verlenging (dus als je er een woorddeel met /ð/ aan toevoegt) vormen kan opleveren waarin je heel duidelijk een /d/ hoort. Dat is dus eigenlijk helemaal dezelfde regel die we ook gevonden hebben om woorden die op /p/ eindigen toch met b te schrijven. Alleen is het doodjammer dat we nu niet meteen kunnen zeggen van : alle woorden waarbij wel vormen met /d/ denkbaar zijn moet je met d schrijven. Bijna was dat wel zo geweest, maar er is een uitzondering gemaakt voor de OTT-persoonsvorm van werkwoorden ; daarvoor moeten we een tweede ronde ingaan.

We formuleren nu de twee instructies van de eerste ronde in een vorm die makkelijk toe te passen is :

- 1.1. Schrijf t behalve als je bij hetzelfde woord een vorm kunt bedenken waarin je duidelijk /d/ hoort ; in dat geval neem je instructie 1.2.
- 1.2. Schrijf d behalve als het woord een persoonsvorm is in de OTT, een vorm dus die met nu of nog beter met tegenwoordig (6) verbonden kan worden (b.v. hij komt tegenwoordig) ; in dat geval ga je naar de tweede ronde (2.1.)

TWEEDE RONDE

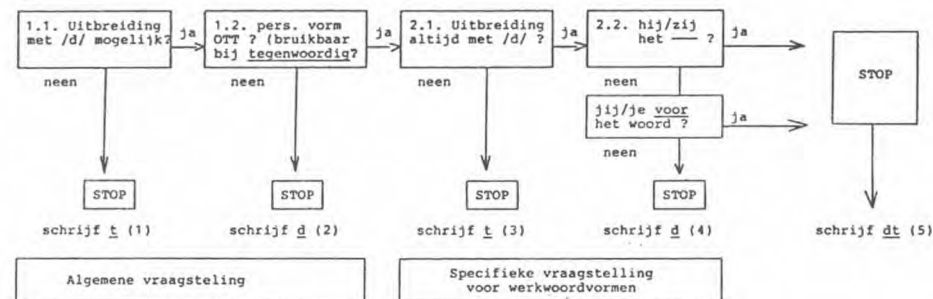
Ook hier gaan we ervan uit dat de meest eenvoudige manier nog altijd is om t te schrijven. We beginnen in die tweede ronde dus eigenlijk opnieuw met een poging om het toch maar zo eenvoudig mogelijk te doen. En het blijkt dat dat de juiste manier is. Want in de gevallen die na de eerste ronde overgebleven zijn moet je al een heel goeie reden hebben om geen t te schrijven. Die reden is dan dat bij verlenging van het woord, dus als we vormen van

hetzelfde woord proberen te maken die niet op /t/ uitgaan, alleen maar vormen ontstaan waarin we duidelijk /d/ horen. Dat is b.v. het geval bij een woord als (ik) bloed : we kunnen daarbij bloeden maken, of bloedend, of gebloede, of bloedden, maar nooit krijgen we een vorm waarin geen /d/ te horen is. Als dat het geval is mogen we dus geen t schrijven ; we proberen het dan eerst met d. Hier is de regel bijzonder moeilijk : we schrijven immers d niet alleen als het woord bij ik staat, maar ook nog als het gevolgd wordt door jij (of door de verdofte vorm daarvan je), en bovendien in de zogen. bevelende vorm. Wat blijft er dan nog voor dt over ? (want dat beschouwen we toch als de uitzondering). Dat proberen we te formuleren in instructie 2.2. :

- 2.1. Schrijf t behalve als van het woord alleen maar verlengde vormen bestaan waar je heel duidelijk /d/ in hoort ; in dat geval neem je instructie 2.2.
- 2.2. Schrijf d behalve als het woord bij hij (zij of het) staat of bij een zinsdeel dat door een van die woorden te vervangen is ; of als het woord in de zin voorafgegaan wordt door jij of door de verdofte vorm daarvan je (i.p.v. dat je moet dus altijd jij kunnen staan, niet jou of jouw) ; in dat geval neem je instructie 2.3.
- 2.3. Schrijf dt

HET ALGORITME (VISUALISERING) (7)

Input : eind-/t/.

Output :

- (1) t in bv. : laat (adj., subst., ww.), verkocht, verwacht (OVT of VD), bracht
- (2) d in bv. : goed, hoed, vermeed, (je) had, deed, reed, vermoed (VD)
- (3) t in bv. (je/hij) kamt, belaaft, verdraagt (OTT)
- (4) d in bv. ik vermoed, vermoed jij (je), vermijd (imp.)
- (5) dt in bv. hij vermijdt, jij/je breidt uit

TOELICHTING

Voor gebruik in de klas is noodzakelijk dat de leerlingen heel precies het verschil vatten tussen de vragen 1.1. en 2.1. : de eerste is erop gericht na te gaan of bij het woord zoals het is gegeven ergens een vorm met hoorbare /d/ bestaat ; in 2.1. of alle mogelijke afgeleide vormen een hoorbare /d/ hebben.

Het spreekt wel vanzelf dat OTT-vormen die al op basis van 1.1. een vorm met t krijgen, dat ook door 2.1. zouden krijgen : een dubbel circuit dus dat tenminste bij woorden als (hij) bekomt, verneemt, enz. niet anders dan tot het juiste resultaat kan leiden.

De spelling van /tə/ en /də/

Allereerst merken we op dat de enkele of dubbele spelling van /d/ en /t/ alleen een probleem vormt als zo'n klank na wat anders dan een ongespannen (korte) vocaal staat. Het lijkt mij eigenlijk weinig zinvol woorden met zo'n ongespannen vocaal mee in het algoritme op te nemen (in de praktijk zullen er niet meer fouten tegen gemaakt worden dan tegen woorden met een andere consonant tussen korte vocaal en /ə/), tenzij dan om het volle gewicht te leggen op het feit dat bij de andere woorden, dus die met gespannen (lange) vocaal of tweeklank, of met een consonant voor de /tə/ of /də/, de enkele schrijfwijze de normale is. Uit het voorgestelde algoritme blijkt trouwens dat er niet minder dan twee voorwaarden voldaan moeten zijn voordat in de tweede categorie dubbele schrijfwijze correct wordt.

tte resp. dde is dus de uitzondering, die uitsluitend in de OVT van ww.-vormen optreedt, en dan nog alleen bij regelmatige (zwakke) wwn. die in de OTT ook al /t/ of /d/ te horen geven. Dat laatste kunnen we in een memotechnische formule ook zo voorstellen : verdubbeling komt in de OVT voor, maar dan alleen als de gehoorde vorm ook in het meervoud van de OTT voorkomt : het is dus ik/we ontmoette(n) (gisteren) omdat we ook kunnen zeggen : we ontmoeten (tegenwoordig)